

SZIBÉRIA A 17. SZÁZADI OROSZ GAZDASÁGBAN

Amíg az európai hatalmak figyelmét a felfedezések és a gyarmatokért folyó harc kötötte le, a központosítás útjára lépő Moszkvai állam a 15. század végétől számítható száz esztendőben alig félmillióról 2 800 000 km²-re növelte területét. A 16. század hetvenes éveiben már felkeresték az országot az angol kereskedők és előnyös feltételek mellett szerezték meg a perzsa selymet csakúgy mint az orosz prémeket, vagy a hajóépítéshez szükséges fát, szurkot, gyantát és hasonló árukat.

A területek gyarapításának új hulláma indult a belső zavarokat leküzdő Romanov kormányzat idején. Az európai rész déli határvidékén a terjeszkedés a 17. század elején vett nagyobb lendületet, amit inkább nevezhetünk betelepítésnek, mint gyarmatosításnak, hiszen az orosz és tatár területek között a gyéren lakott végeken vonultak előre az orosz kozák telepések és a megerősített pontok köré települt az állami adóterhek elől menekülő lakosság. Ez a telepítés elsősorban a déli határvidék megerősítését és a határnak a központi területektől távolítását szolgálta. Az igazgatás katonai jellegű hivatalok kezében volt, amelyeket a moszkvai központból irányítottak.¹

Az orosz terjeszkedés másik irányát kelet felé találjuk. Novgorod igazgatása alatt a 15. században közel 100 000 km²-es terület lakosai éltek a pjatynákban, de a város adószedő körzeteit kiterjesztette az Uralig – sőt azon túl is eljutottak kereskedői a prémekért. Az egyesített területeken az északi sóstavak vidékén jelentős sófőző manufaktúrák alakultak a 15–16. században, amelyek egy része a helybéli monostorok kezelésében volt. A magánvállalkozások közül a Sztrogonov családé volt a legjelentősebb.² A hetve-

¹ Bagalej, D. I.: Ocserki iz isztorii kolonizacij sztepnj okraini Moszkovszkovo goszudarsztva M. 1887. Szofronyenko, KA: Malorosszijszkij prikaz Rosszijszkovo goszudarsztva vtoroj polovini XVII.i nacsala XVIII. veka M. 1960.

² Kolominszkij, Sz.: Torgovlja szolji na Ruszi v XVI–XVII.v. Kijev, 1912. Vvegyenszkij, A. A. Anyika Sztrogonov v szvojom Szolvicegodszkom hozjajsztve Szbornyik sztatjej po isztorii poszvjascennii Sz. F. Platonova. Pb. 1922.

nes évek végén Sztrogonov vállalkozásként indult expedíció az Uralon túlra, hogy újabb sópárlásra alkalmas helyeket keressenek, és ezzel vette kezdetét Szibéria meghódítása.³

Szibéria nyugati területein nem voltak ismeretlenek a Sztrogonov vállalkozás idején. Az angol kereskedők ismerték a szibériai prém és az átmenő kereskedelem központjait. Ilyen csomópont volt az Ob torkolatánál *Obdorszka* ahová az Északi-tenger partvidékén a torkolatig behajózva lehetett eljutni. A másik ilyen hely volt *Mangazeja*, amelynek piacán a prémvásárok idején 2000 ember is megfordult. A perzsa, indiai áruk is eljutottak a kereskedelmi csomópontokra, ahogy sokféle angol posztót ismertek az orosz piacokon is a 17. században.

A szibériai területek a prémek és az átmenő kereskedelem vámjai miatt jelentettek bevételt az orosz államnak. A betelepülés és folyamatos birtokbavétel nyomán az óriási tartomány igazgatása csak 1637-ben önállósult a Szibériai Hivatal kialakításával. Az igazgatás kiépítését a hadsereg és a kincstár érdekei határozták meg.

A terület birtokbavétele nem ütközött számottevő akadályba, mivel a szétszórt és különböző etnikumokhoz tartozó lakosság jóformán csak a Szibériai kánság területén alkotott fegyveres erővel bíró primitívebb államot. A kozák csapatok ezt az ellenállást megtörték, és a szétvert hadak az erdőkbe menekültek. Az ellenálló Kucsum kán alakját azonban még halála után is legenda övezte és az alávetett lakosság tőle várta felszabadulását.⁴

A katonaság, a hivatalnokok, a kereskedők és a nyomukban vonuló betelepülők nagy része a Felső-Volga és az Észak-Orosz területekről származott. Az átjárást szinte 200 évig a Kámatól (Szolikamszk) az Uralon átvezető ún. köves út jelentette a túloldali Verhotúrig, amit Szibéria kapujának is neveztek. A megerősített helyek egyben az adminisztráció és ellenőrzés bázisai voltak. A birtokbavétel és letelepülés a folyók vonulatát követte. A felfedezők ambíciói és a telepések érdekei szerint a határvonal egyre keletebbre került és a nagy folyókon végighajózva elérték az Északi-tengert és a Csendes Óceánt. 1640-től Jakutszk lett a kelet-szibériai terület központja és néhány évtizedig innen kerültek ki a legjelentősebb prémszállítmányok.⁵ A század folyamán városjellegű települések sorát hozták létre, amelyek az igazgatás és további előnyomulás bázisai voltak.

Az őslakosság megadóztatása a katonai központokban kiépülő adminisztráció feladata volt. Ez nem ment könnyen, hiszen a megfelelő apparátus

³ *Bahrusin, Sz. V.*: Ocserki po isztorii kolonizacii Szibiri v XVI i XVII vv. M. 1928. 143–150.

⁴ U.o. 150–155.

⁵ *Uő. Jakutija v XVII. veke Jakutszk, 1953.* 220–226.

hiján a lakosság számbavétele is akadozott. Ezért volt, hogy a korábbi – a Volga-vidék tapasztalatait alkalmazva, a nemzeti arisztokráciát szerény járadékkal besorozták állami szolgálatba, de példák sora mutatja, hogy stabilizálódni nem tudtak.

A szibériai adóegység a *jaszak* volt, ami koronként változó mennyiségű prémet jelentett. A jaszak türk eredetű szó, törvény, rendelet értelmében, de orosz szóhasználatban a bennszülött lakosság adója. Így nevezték a Kazányi- és Asztrahányi kánság állami adóit is. Az adó ismert volt az Ob és Irtis vidékén, Kucsum kánnak prém, állat, hal formában szolgáltatták. A cári hatalom csak felhasználta a rendszert az adóztatásra.

Az adószedés a 17. század elején esetenként még kettős, mivel a helyi feudálisok is szedték a járadékot. A közösségek adója a század első éveiben 25–35 berezna coboly, de a mansik 7 bereznát adtak fejenként. A területi igazgatás kialakulásával – a 20-as évektől – rendszeresítik az adószedést tizedes-százados egységekben, mint ez a Volga-vidék mongol–tátár adóztatásnál is jellemző volt. A prémadó a legfontosabb, de voltak mongol területek, ahonnan szarvassal, lóval, de vasedényekkel is adóztak.⁶

A súlyos adók ellen Tobolszk vidékén 1600-ban tört ki az első nagyobb lázadás. Ezzel magyarázható a központi utasítás 1603-ban Mangazeja és más városok vajdáinak, hogy „... legyenek tekintettel a városok adóira a kincstár érdekében, de a földjáradékot ne súlyosbítsák és a jaszakkal adózókat ne idegenítsék el az uralkodótól.⁷ Hasonló lázadások más területen is előfordultak.

A 17. század huszas évei már egy sor intézkedésben jelezték, hogy a Romanov kormányzat a nehézségeken túljutva gazdaságilag is stabilizálni akarja hatalmát. A kincstári jövedelmek között a telekadókkal szemben egyre több jövedelem folyt be a kincstári monopóliumban kezelt bor- és sörfőzőkből és ezek italméréseiből. Moszkva környékén és egyes vidékeken kézműves termékekkel adózó falvak egyes mesterségekre specializálódtak. A bővülő regionális piacok a kincstár ellenőrzése alatt álltak és a hivatalnokok leleményével számtalan vám terhelte a kézműves termékeket. Az angol kereskedőknek adott kedvezményeket is felújították, de ezeket jó pénzért kiterjesztették a holland, dán, francia és más kereskedőkre is.

A kincstár a szibériai kereskedelmet is igyekezett ellenőrzése alá vonni. Az északi tengerparton az Ob- és Jeniszej torkolatánál Obdorszkba és Mangazejába hajózó angol, német kereskedőket 1620-ban onnan kitiltották. A partvidék jelzőrendszerét a kozákok tönkretették és ezzel Obdorszk és Mangazeja megszűnt, mint csereközpont.

⁶ *Uő. Jszak v Szibiri Naucsnie trudi III/2 M. 1955. 49–56.*

⁷ *Ogorodnyikov, VI. I.: Russzkaja goszudarszkaja vlaszty i szibirszkie narodi v XVI–XVIII.vv. M. 1922. 5–7.*

A prémkereskedelmet ezentúl a cár adószedői uralták, akik az orosz kereskedők közül állami megbízásként kapták a prémgyűjtést. A magánkereskedők addig nem vásárolhattak prémet, amíg az adók begyűjtése meg nem történt. Az állami adóbegyűjtő saját embereivel és szállító eszközeivel dolgozott. Behajtásnál a helyi hivatal emberei is rendelkezésére álltak. Az ügymenethez a megvesztegetés ugyanúgy hozzátartozott, mint a 3–4 rubelért adós levéllel biztosított ún. kabalás szolgaszemélyzet, amely helyben állt a kereskedők szolgálatára.

A prémkereslet fellendülésével párhuzamban a huszas évekktől vált gyakorlattá, hogy a vagyon 2%-ra tehető adót ajándékkal kellett tetézni az uralkodó, a vajda és az adószedő hasznára, amivel az adóterhek 6–8 szorosra emelkedtek. A család másik lehetőségét az adta, hogy a kormányzat a háztartást terhelő adókat rubelben jelezte, a behajtáskor viszont a prémet a kereskedelmi érték 20–60%-áért vették át. A lakosság elnyomorodását jelzi, hogy az adóhátralék a század végéig egyes járásokban elérte a 7000 rubelt, de volt járás, ahol 73 000 rubelre is felemelkedett.⁸

A kincstár számára az adók jelentették a valóságos hasznot az új, birtokbavett területeken. Az adók kiterjesztése a távolabbi területekre hosszú folyamatnak bizonyult. A 18. század elei összeírások idején voltak jaszakot nem ismerő őslakos csoportok is. Olyan nomád törzsekről is szólnak a hivatalos feljegyzések, mint a csukcsok, akik a 19. század elején is a cárnak szánt ajándékként vitték be a helyi központba az adókat.⁹

A feudális felső réteg behódolt és felhasználták, mint katonai erőt a belső területek birtokbavételénél. Ezek a „jurták szolgáló tatárjaiként” nyertek besorolást, kiemelkedtek a jaszakosok sorából. Számuk Tobolszkban hozzátartozóikkal együtt nem érte el az 500 főt, Tyumenben száz körüli, kisebb településeken 30–60 fő volt a tatár szolgálók száma. Ezek között a legmagasabb járadék évi 12 rubel és 2–2 csety rozs és zab volt, ami összesen kb. 200 kg termény jövedelmet jelentett. Ezen kívül megtartották gazdaságukat, amely a legnagyobbaknál 2 gyeszjatyina szántót és 20–30 geszjatyina legelőt jelentett, 5–10 lóval és tehénnel. Rabok tartására is kaptak engedélyt, de orosz lakossal nem alakíthattak ki ilyen viszonyt.¹⁰

A tatár előkelőségek a besorolásnál az orosz szolgáló nemesek alsó rétegével álltak egy sorban, de pozícióik még ezen a szinten is meggyengültek. A gazdaságok jellegéből következik, hogy az őslakosság nem foglalkozott olyan mértékben földműveléssel, amelynek hozama a betelepülők eltartását biztosítaná.

⁸ U.o. 8–11.

⁹ *Bahrusin: Jaszak v Szibiri* 65–75.

¹⁰ U.o. 160–170. 1 gyeszjatyina kb. 1 ha. föld.

A meghódított területek legnagyobb problémája az élelem biztosítása volt. Már az első őrhelyek kialakítása idején szükség volt földművelésre. Már a 16. században megindult az intézményes áttelepítés Perm, Vjatka, Kazány körzeteiből, de a magántelepülők is megindultak. A szibériai adminisztráció a 17. században ágenseket is küldött telepesek toborzására.¹¹

1593-tól vannak jelzések büntetésként Szibériába telepítettekről, akiknek száma 1645-ig elérte az 1500 főt. A másik lehetőség a parasztok lekötése, amivel a Szibériába települő monostorok igyekeztek munkaerőt biztosítani, de a hivatalvezető vajdák is éltek ilyen lehetőséggel. A pénzhiány miatt sokan kerültek kabala viszonyba, ami a században az adós-szolgaság elfogadott formája volt. A Szibériába települő pionírok az adóterhek elől menekülő parasztoktól a kóborlókig a lakosság sokféle elemét képviselték. A parasztok 1649-ben történt végleges földhözköltése után a szökött települők száma emelkedett, mivel néhány rubel megváltással helyzetüket törvényesíthették. Szibériában nem alakult ki nagybirtok, a parasztok földhözköltésének sem volt meg a lehetősége. A kormányzat csak a tized föld termését kérte a paraszttól, aki telkét eladhatta, bővíthette, azon fogadott munkást is dolgoztathatott. Az óriási hiány miatt minden kézműves termék bevőre, jobban mondva csereeszközzre talált.

A kézműves és kereskedő parasztok szűk területen települtek és voltak katonai központok, ahol nem volt ilyen lakosság. Az 1699. évi összeírás szerint Szibériában 25 000 orosz élt és köztük tm. 10 000 volt a parasztlakosság. Az 1710-es összeírási könyvek adatai szerint Tobolszk körzetében 41 000 főt írtak össze és ezekből 30 000 volt paraszt földművelő. A 17. század folyamán Verhotúr, Turinszk, Tyumen és Tobolszk körzeteiben tömörült a paraszt lakosság 76%-a, akik az állami földek 60%-át művelték. Ők szolgáltatták a szibériai kenyérráradék 98%-át, az úgynevezett tizedes szántókról. Orosz telepesek a jaszak adózók háttérbe szorulásával azok földjeire „orosz jaszakosként” is betelepültek és adóztak a földet-gazdaságot terhelő kötelezettségek szerint. Tobolszk körzetében 35 helység jaszak-adózóinak száma az 1629-es 698 főről 1674: 1352-re, 1700 : 2799 főre emelkedett, de nem derült ki, hogy ezekből mennyi az orosz telepes.¹²

A katonai szolgálók a század folyamán állandó mozgásban voltak. Az erődök építése, őrszolgálat, de az adóbegyűjtés, fegyveres kíséret is

¹¹ *Sunkov, V. I.*: Ocserki po isztorii kolonizacii Szibiri v XVII–nacsale XVIII. vekov M–L. 1946. 5–15.

¹² U.o. 58–80. *Uő.* Jaszacsnie ljugyi v Zapadnoj Szibiri XVIII. v. Szovjetszkaja Azija 1930/3–4. A szerző felhívja a figyelmet az orosz telepesek és jaszakos lakosság ellentétére. 1635-ben egy cári rendelet korbácsolásra ítéli a jaszakos udvarokat kifosztó és vadászó életmódjukat. megzavaró embereket. 263.

sokféle feladattal terhelte a katonai erőt. Ezek pótlására a helyi lakosságot igyekeztek bevonni. A katonai létszám növelésének alapvető akadályát az élelem ellátás szűkös volta jelentette. Mivel a terület őslakossága szinte alig foglalkozott földműveléssel, Szibéria hasznosítása, a katonaság és hivatalnokok ellátása csak a betelepülő földműves lakosság gyarapításával volt megoldható. A tudatos telepítésre Tomszk alapítása a példa 1604-ben, amely a továbbiakban mintául is szolgált. 1606-ban cári rendelet biztosította az áttelepülést Perm, Vjatka és Szol-Vicsegodszk körzetéből. A gabona biztosítására a katona-szolgálok is földet kaptak művelésre, hogy a kincstár élelem-ellátás gondjait enyhítsék. 1608-ban 35 menekült települt a városba tizedes szántókra, akik a későbbi összeírások során is szerepelnek. A telepések száma lassan növekedett és 1679-ben csak 225 udvart tartottak számon a város körzetében.¹³

Az adóterhek megosztása érdekében az évek folyamán egy paraszti udvarra több család is települt együttesen 1 gyeszatyina termésével adózva. A 80-as évektől a szántás kötelezettségét gabonával lehetett megváltani, az úgynevezett kenyéradóval, ami 10 csety gabonát = kb. 640 kg rozs, vagy zab leadását jelentette. A résztelkes abrokos adója 1 rubel, a letelepült „csavargó” zselléré 50 kopek volt. Mivel a földművelés a lét alapját képezte, a különféle mesterséget űző iparosok, árusok sem szakadtak el a földtől. 1720-ban 380 kézművest tartottak számon, 44 féle mesterségben.¹⁴

A katonai szolgálók szántói a 20-as évektől egyre növekedtek. A szolgálóknak mintegy 40%-a foglalkozott földműveléssel és családtagjaik is kaptak művelésre földet. A 18. század elejére a szolgálók szántói kétszerezést tettek a paraszti földeknek. A feljegyzések alapján 7–8 mázsás terméshozamra lehet következtetni hektáronként.¹⁵ Mindezek csak részben biztosították a katonai és hivatali szolgálók ellátását. Ellátmányuk alapvető részét az európai területen behajtott speciális adó, a „sztrelecek kenyere” fedezte.

Bár Szibéria az élelem és a fontosabb szükségleti cikkek (fegyverek, szerszámok) szempontjából nem volt önellátó, az adókból befolyó prémek a lovakkal és keleti árukkal folyó közvetítő kereskedelem nagy hasznot hozott a kincstárnak. Az Irtis vidék sófőzői is nagy bevételt jelentettek.

¹³ *Uő.* Pervie sagi russzkovo zemlegyelija v tomszkokuznyeckom rajonye (XVII vek) Ucsenie Zapiszki N° 267 TUM, Kafedra Isztorii SzSzSzR. 55–60.

¹⁴ *U.o.* 68–70.

¹⁵ *Preobrazsenszkij, A. A.:* K probleme obscsesztyvennovo razgyelenyija truda v Russzkom goszudarsztve XVII. v. Isztorija Geografija Rosszii XII- nacsalo XX. v. M. 1975, 131–132.

A prémkereskedelem méreteire Jakutszk vámközpontjának néhány adatát lehet felhozni. A vámközpontban a század közepén 1131 fő dolgozott, akik közül 839-en foglalkoztak a prémekkel. A bereznákat negyvenenként, azaz *szorokban* számolták. (Innen ered a 40-es sorszám rendhagyó elnevezése.) 1651-ben az elvámolt 336 szorokért mintegy 15 000 rubel vámot fizettek a kereskedők, ami az érték 10%-a volt. A cobolyprém 40-enként 400–450 rubelt ért a helyi piacokon. A túlhajtott kereslet miatt a vadállomány erősen csökkent, és a 70-es évektől a vámforgalom is visszaesett. A kincstári jövedelmek megcsappanását mutatja, hogy amíg a nemrégén szervezett Jakutszk város adója 1647/48-ban 6000 berezna volt, 1697/98-ra egész Jakutiából csak 3000 db folyt be adóként.¹⁶

Bár a kereskedelem történetével foglalkozó Kosztomárov többéle Szibériából származó árut felsorolt, az erdő és a vadászat termékein kívül esők a közvetítő kereskedelemről származtak. A prémgyűjtés kimerülésével egyre több ázsiai áru szerepelt a távolsági kereskedők listáján. A 80-as évek elején kezdődött Kínával a rendszeres kereskedelem. Tudunk olyan kereskedőről, aki többször járt Kínában áruért és az 1695. évi szállítmányának értékét 32 000 rubelre becsülték Moszkvában. Árulistáján szerepeltek ékszerek, illatszerek, textilek és díszes ruhák. írószer, edények, porcelán és más használati tárgyak. Hozott 90 csomag Ginsenget és 8 pud teát, ami pudonként (16 kg) 20–25 rubelért kelt el Moszkvában. Az ilyen szállítmányok nagy rizikóval jártak márcsak azért is, mert az állomáshelyeken mindenütt részt várt a szállítmányból az ügyintézők serege. A vajdákat mindenből díszes ajándék illette.¹⁷

Az Ural és Szibéria ásványkincseiről a 17. század második feléből vannak feljegyzések. Erre legjobb példa Jurij Krizsanics Politika c. munkája, amelyet tobolszki száműzetésében írt a horvát származású szerzetes. Krizsanics nemcsak arról értesült a városban megforduló kereskedőktől, hogy az uralban ezüst- és vasérc található, hanem azt is lejegyezte, hogy Tobolszk vidékén és más helyeken „égő kő” bányászható, amelyet Skóciában és Kurlandban találtak.¹⁸ Mindezek megfelelő feltárással és szakemberekkel nagy hasznot hoznának az uralkodó kincstárának, de a vajdák és hivatalnokok azt is megakadályozták, hogy erről az uralkodó tudomást szerezzen.

Ezzel eljutottunk Szibéria hasznosításának alapproblémájához. A terület birtokbavétele a 17. században a szolgáló rendek régi típusú katonai és adminisztratív csapatával történt. Ezek azonnal akartak hasznot a primitív vi-

¹⁶ *Bahrusin*: Jakutyija. . . 332–346.

¹⁷ *Uő*. Torgi gosztja Nyikityina v Szibiri i Kitaje Trudi Insztituta Isztorii (RANION) vip. I. M. 1926, 357–389.

¹⁸ *Krizsanics, Jurij*: Politika M. 1965. 422.

szonyok között élő őslakosság és a természetes gazdaság alapján letelepülő orosz parasztok kizsákmányolásával. Az elsajátítás az állami adók formájában öltött testet. Még a kereskedők is állami adóbehajtóként érkeznek saját munkacsapattal és ágensekkel, akik a felesleget is felvásárolják.

A vajdák, mint a körzetek adminisztratív vezetői részt kaptak a felfedező expedíciók zsákmányából csakúgy, mint a területükön átvonuló felvásárló és közvetítő kereskedelemről. A helyi termelés és árucseré hasznot hozó formáit állami monopóliumként adták el művelésre. Rövid hivatali megbízatásukat a korlátlan vagyonszerzés lehetőségeként tekintették. Több feljegyzés tanúskodik arról, hogy a távozó vajdák a szolgálat idején 15–17 000 rubelt harácsoltak össze, ami a kor viszonyai között egy bojár-birtok értékének felelt meg. Az ásványok feltárása egy új hivatal beiktatásával megzavarta volna az adminisztráció kialakult viszonyait.

A feudalizmus adott viszonyai megakadályozták, hogy a betelepülő lakosság áttörje a korlátolt földtulajdon kereteit. Az áruközvetítésben érdekelt kereskedők kis csoportját a viszonyok akadályozták abban, hogy tőkés ipari vállalkozásba fektesse. Szibériát az uralkodó birtokaként kezelték és a manufaktúrák kibontakozásához is az állam érdekei adták az első ösztönzést a 18. században.

ILONA VARGA

SIBERIA EN LA ECONOMIA RUSA DEL SIGLO XVII.

El estado de Moscú mediante la unión engrandeció su terreno más de una vez. El proceso fue seguido por la población de los territorios de Ucrania y por la colonización de Siberia. A lo largo de los ríos instalaron puestos fortificados para la base militar y administrativa de la repartición de las contribuciones en los alrededores de los cuales se establecieron labradores rusos de la región del Alta-Volga.

La conquista rápida de Siberia con el impuesto de pieles de la población local aseguró ingresos significativos al tesoro y por consiguiente prosperó el comercio de pieles. Con la extinción vertiginosa de los animales salvajes el comercio intermediario asiático pasó a primer plano mediante el contrato con China. La toma de posesión del terreno no tropezó con resistencia significativa y la capa superior de la población indígena fue incorporada al servicio militar. Los autóctonos solamente con los productos de la caza contribuyeron al abastecimiento de la población creciente. La conservación del terreno y la autarquía dependían de la población agricultora y artesana rusa que se estableció aquí. Consideraban todo el terreno como posesión del tesoro y no llevaron a cabo la gleba de los campesinos de tipo europeo-ruso.

En el siglo XVII ya había conocimientos de las riquezas minerales de Siberia pero su exploración fue obstaculizada por la administración local ya que los vaivodas de las provincias en su servicio corto no querían participar del reparto del pillaje del territorio con otra administración.